

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره 2، تابستان 1393، پیاپی 8
صفحات 70-54

تنوع بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار
مورد: دهستان مرحمت آباد شمالی شهرستان میاندوآب

بهروز محمدی یگانه، استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه زنجان، ایران.
محمد ولائی*، دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، ایران.

پذیرش نهایی: 1393/4/8

دریافت مقاله: 1392/5/3

چکیده

تنوع شالوده و اساس ثبات و پایداری است و هر اندازه سیستمی متنوع تر گردد، پایداری و پویایی آن در طول زمان و در مکان‌های مختلف نه تنها در مقابل تنش‌های درونی، در مقابل تنش‌های بیرونی نیز حفظ می‌گردد. در همین راستا، امروزه تنوع بخشی به اقتصاد روستایی یکی از رویکردهایی است که در جهت تحقق توسعه پایدار روستایی مطرح شده است. هدف از تحقیق حاضر بررسی رابطه بین تنوع اقتصاد روستایی و میزان پایداری آن‌ها می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی و روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است که به منظور جمع‌آوری اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی، در محدوده مورد مطالعه استفاده شده است. قلمرو مکانی این تحقیق دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب است. جمعیت این دهستان در سال 1390 برابر 10289 نفر در 2800 خانوار بوده است که تعداد 264 خانوار از طریق فرمول اصلاح شده کوکران به عنوان حجم نمونه تحقیق انتخاب گردید. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی و استنباطی (تحلیل خوشه‌ای، ضریب همبستگی اسپیرمن) و مدل ویکور استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، بین تنوع اقتصادی روستاها و میزان پایداری آن‌ها در سطح 0.05 درصد آلفا رابطه معناداری وجود دارد؛ به طوری که با افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاهای مورد مطالعه، میزان پایداری هر یک از روستاهای نیز افزایش می‌یابد.

واژگان کلیدی: اقتصاد روستایی، متنوع سازی اقتصاد روستایی، توسعه پایدار روستایی، مرحمت آباد شمالی، میاندوآب.

(1) مقدمه

روستا و اقتصاد روستایی با کشاورزی ارتباط زیادی دارد، تا آنجا که این نزدیکی را در تعاریف ارائه شده از روستا نیز می‌توان شاهد بود (جوان و همکاران، 1390: 18). کشاورزی از قدیمی‌ترین شکل فعالیت اقتصادی و تولیدی جامعه است (طالب، 1382: 224) و نقش آن در توسعه و ثبات اقتصادی سیاسی و بین‌المللی کشورها انکار ناپذیر است (Clare, 2001: 22)؛ به طوری که تأمین‌کننده سرمایه برای سایر بخش‌های اقتصادی، فروش محصولات به بازارهای جهانی و افزایش درآمدهای ارزی (شکوری، 1384: 14) و یک بخش مهم اقتصادی جهت توسعه و کاهش فقر در مناطق روستایی کشورهای در حال توسعه بوده و تأمین‌کننده مواد خام و نیروی کار ارزان برای بخش صنعت می‌باشد (Shahroudi, 2011: 78). با این وجود، در حال حاضر وضعیت اقتصاد روستاها به خصوص در کشورهای در حال توسعه روند نزولی به خود گرفته است، به طوری که جابه‌جایی و مهاجرت‌های گسترده روستاییان به شهرها، گسترش فقر و بیکاری، عدم امنیت غذایی، قرار گرفتن عمده جمعیت روستایی در حاشیه و مواردی از این دست نشان می‌دهد که در عمل، اهداف حیاتی توسعه مبنی بر افزایش پایدار درآمد، گسترش اشتغال‌های تولیدی و برقراری متعادل‌تر منافع ناشی از رشد در مناطق روستایی با شکست مواجه شده است (قدیری‌معصوم و همکاران، 1389).

افزایش تولیدات کشاورزی با استفاده بی‌رویه از کودهای شیمیایی و تأکید بر رشد اقتصادی باعث بر هم خوردن تعادل زیست بوم‌های طبیعی و زراعی شده و با کاهش پایداری طبیعت و نظام‌های زراعی، به تزلزل تعادل بوم‌شناختی، اقتصادی و اجتماعی جوامع روستایی انجامیده و ناپایداری آن‌ها را رقم زده است (فراهانی، 1385: 3). از دلایل عمده ضعف ساختاری روستاها و همین‌طور روستاهای کشور ایران مشکلات اقتصادی آن‌هاست (سعیدی، 1377: 93) و علت به وجود آمدن این ضعف اقتصادی در نواحی روستایی نابرابری در تولیدات و فرصت‌های کاری و منابع مالی اندک (LIU, 2008: 4)، نابرابری فرصت‌های سرمایه‌گذاری در بخش صنعت و کشاورزی (Peter, 2004: 7) و انجام سرمایه‌گذاری‌ها اندک در بخش کشاورزی و نداشتن تنوع در فعالیت‌ها است (Aileen, 2006: 32) که تبلور آن را می‌توان در عدم تنوع مشاغل، پایین بودن سطح اشتغال، پایین بودن میزان تولید و بهره‌وری در بخش کشاورزی، پایین بودن دستمزدها، ناپایداری فعالیت‌های اقتصادی و در نتیجه فقر و عقب ماندگی و ناپایداری روستاها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی دانست (Christoun, 2005, 242-24).

جهت جلوگیری از ناپایداری روستاها در ابعاد مختلف و در چارچوب الگوی توسعه پایدار روستایی، متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی دارای اولویت اساسی است (جوان و همکاران، 1390: 18). یکی از رویکردهایی که در چارچوب توسعه پایدار روستایی مطرح می‌باشد، رویکرد «متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی» است. اعتقاد کلی بر این است که تنوع، شالوده و اساس ثبات و پایداری است و هر اندازه

سیستمی متنوع‌تر گردد، پایداری و پویایی آن در طول زمان و در مکان‌های مختلف نه تنها در مقابل تنش‌های درونی، بلکه در مقابل تنش‌های بیرونی نیز حفظ می‌گردد (قاسمی و همکاران، 1391: 1). دهستان مرحمت‌آباد شمالی در طی سال‌های اخیر به تبع از کاهش آب دریاچه اورمیه دچار کم‌آبی شدید شده است. همچنین کاهش آب و انتقال نمک‌های موجود در سطح دریاچه توسط باد به مزارع کشاورزی، منجر به کاهش بازدهی محصولات کشاورزی، کاهش اشتغال و درآمد، افزایش میزان مهاجرت فصلی و در نتیجه ضعف اقتصاد روستایی و ناپایداری روستاها گردیده است. به همین دلیل، مردم ساکن در روستاهای این دهستان جهت مقابله با بحران مذکور و زمینه‌سازی پایداری معیشت و سکونت در نواحی روستایی، در مدت زمان کوتاه اقدام به تنوع شغلی و ایجاد مشاغل غیر کشاورزی در سطح روستاها نموده‌اند. هدف از این تحقیق بررسی متنوع‌سازی اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار روستایی می‌باشد. تحقیق حاضر با هدف پاسخ‌گویی به این سوال تدوین شده است که آیا بین تنوع بخشی به اقتصاد سکونتگاه‌های روستایی و پایداری آن‌ها در محدوده مورد مطالعه رابطه معناداری وجود دارد؟

(2) مبانی نظری

در چارچوب روند تحول مفهوم توسعه به معنای عام آن، مفهوم توسعه روستایی نیز در گذر زمان دستخوش تغییر و تحول گردیده است. زمینه‌چنین تغییر و تحولاتی در پارادایم توسعه روستایی به تأسی از پارادایم حاکم بر توسعه از اواخر دهه 1980 میلادی مطرح شده است. در این الگو جهت غلبه بر چالش‌های پیش روی توسعه روستایی در آستانه هزاره‌ی سوم، اندیشه توسعه پایدار، تئوری بنیادی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی قلمداد شده است. به واسطه تحولات شکل گرفته در حوزه‌های مذکور و حاکمیت الگوی توسعه پایدار در دهه‌های اخیر، نوع نگرش به روستا و اقتصاد روستایی نیز تا حدودی دستخوش تحول شده است. در قالب این الگو پایداری معیشت و امنیت اقتصادی در نواحی روستایی اهمیتی بسیار اساسی و ضروری دارد (علویزاده و کرمانی، 1389: 311). در همین راستا، طی دهه‌های اخیر توجه به متنوع‌سازی اقتصاد روستایی در سالیان اخیر بیشتر گردیده (جوان و حیدری مکرر، 1389: 51) و روند گسترده‌ای از تنوع فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی کشورهای در حال توسعه به وجود آمده است (Demurger et al, 2010: 33). تنوع بخشی اقتصادی به تعداد و تساوی مسیرهای جریان انرژی در داخل نظام‌های اقتصادی اشاره دارد و با برآورد تعدد انواع متفاوت فعالیت‌های اقتصادی موجود در نظام و چگونگی تساوی توزیع انرژی میان آن‌ها قابل اندازه‌گیری است (فراهانی، 1385: 65). اگرچه موضوع متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای در حال توسعه از دیر باز مطرح بوده است (در انتقاد از تئوری‌های رشد)، اما می‌توان گفت که در عرصه نظریات توسعه روستایی در دهه‌های

اخیر امری نو شمرده می‌شود. خوزه دوکاسترو¹ معتقد است که تک کشتی و عدم تعادل تولید منطقه‌ای باعث قحطی و گرسنگی می‌شود؛ و خود وی راه حل آن را در نوع کشت و گوناگونی فعالیت‌های اقتصادی می‌داند (Dokastro, 1979: 160). همچنین هل و ویزمن² معتقدند که توسعه روستایی می‌تواند با رسیدن به تنوع بخشی بهینه‌ای از فعالیت‌های اقتصادی در جوامع روستایی افزایش یابد؛ بنابراین آشکار است که تعادل میان تنوع بخشی و تخصصی‌سازی، کلید حل مشکلات توسعه روستایی است (Rizov, 2005: 62). بنابراین، تنوع بخشی به اقتصاد سکونتگاه‌های روستایی در کشورهای در حال توسعه موجب بهبود فرصت‌های شغلی غیر کشاورزی در مناطق روستایی شده و همین طور تأثیر مهمی در رفاه خانوارهای روستایی دارد (Demurger et al, 2010: 33). همچنین مخاطرات ناشی از محصولات کشاورزی را کاهش می‌دهد و گزینه‌های بیشتری را پیش رو می‌نهد و در نهایت برون ده نظام اجتماعی را نیز به شکل عادلانه‌تری بین اجزای حیاتی آن تقسیم می‌کند (Mayser, 2003: 20). در کل تنوع بخشی به اقتصاد، رشد شاخص‌های توسعه انسانی، اشتغال‌زایی، تعامل فرهنگ‌ها و گفتمان‌ها، حفظ محیط زیست و در مجموع تحقق توسعه پایدار، از مسائل پیش روی جهان کنونی است. هر یک از کشورها در هر سطحی از توسعه، در تلاشند تا پاسخ لازم را به مسائل مذکور بیابند در این میان، کشورهایی که به متنوع سازی اقتصاد روی آورده‌اند و می‌خواهند خود را از اقتصاد تک پایه‌ای برهانند. در جستجوی شناخت راه‌های آن یا خلق راه‌ها و روش‌های جدیدند (افتخاری، 1384: 24).

امروزه، توسعه بخش‌های غیرکشاورزی و تنوع بخشی به فعالیت‌ها در روستاها راه حل اساسی توسعه روستایی در بسیاری از جوامع است. برای مثال در کشور چین از پایان دهه 1970 تنوع اقتصادی در مناطق روستایی شروع شد و اثرات اقتصادی مهمی در فعالیت‌های تولیدی این مناطق داشت برای مثال در منطقه مغولستان داخلی سیاست‌های کشاورزی بر محور خود کفایی استوار بود و اقتصاد روستایی بشدت زیر سلطه کمون خلق چین بود (Demurger et al, 2010: 33)، اما در نتیجه گسترش بیابان‌زایی و تأثیر باد بر استپ‌ها و مراتع در این منطقه، ذرات نرم و مواد آلی خاک سطحی دچار فرسایش شدند و اراضی دایر به اراضی بایر مبدل گردید (Zhu, 1996: 274). بنابراین دولت چین کشاورزان را به حفاظت از خاک در مناطقی که در معرض فرسایش شدید بادی قرار دارند، تشویق و توصیه به کشت گیاهانی می‌کند که مانع از فرسایش خاک می‌شوند (Fanni, 2009: 172) به نقل از جوان و حیدری مکرر، 1389: 51) و این امر فرصت مناسبی برای خانوارهای روستایی جهت تنوع فعالیت‌های درون مزرعه‌ای و فعالیت‌های خارج از مزرعه‌ای فراهم می‌آورد و عاملی برای از بین بردن سلطه کمون خلق چین و استقلال روستاییان به شمار می‌رود (Demurger et al, 2010: 33). در آفریقا نیز تنوع بخشی به درآمد‌های

¹ Khose Dvkastrv

² Heal & Wtzman

غیرکشاورزی محور راهبردها و سیاست‌های معیشت (روستایی) است و تاریخ شروع آن به قرن 19 میلادی می‌رسد. مطالعات انجام شده در دهه‌هایی اخیر اهمیت فزاینده منابع غیر کشاورزی در افزایش درآمد، لزوم تنوع درآمدی و معیشتی در مناطق روستایی این قاره را نشان می‌دهد (Smitha, 2001: 422). برای مثال در کشور اوگاندا فعالیت‌های متنوعی که شامل فعالیت‌های غیر زراعی روستایی می‌شود به صورت پاره وقت و یا به عنوان منابع دسته دوم از درآمدهای اقتصادی مطرح هستند. به طور کلی، این فعالیت‌ها مستلزم هزینه‌های راه اندازی پایین و فراهم کردن بازارهای محلی است (Minli, 1999: 5). همین طور در اغلب بخش‌های هند خشکسالی پدیده‌ای مداوم بوده است، به گونه‌ای که 19 درصد از مساحت هند و 12 درصد از جمعیت این کشور در معرض خشکسالی قرار دارند، به خصوص در ناحیه راجستان هند که هر چند سال یک بار خشکسالی بازگشت می‌کند. طرح ساخت مخزن آب با مشارکت جامعه محلی، الگوی کشاورزی مناسب در مناطق خشک و نیمه خشک و استفاده بهینه از آب و خاک و نظایر این‌ها، همراه با ارتباط و هماهنگی مناسب میان سازمان‌های ذی‌ربط، میزان خسارت را به حداقل رسانده است (Hadizadeh Bazzaz, 2007:133). کشور ایران نیز در زمره ده کشور نخست حادثه‌خیز جهان است و هر سال حوادث طبیعی خسارات بسیاری را بر اقتصاد کشور تحمیل می‌کند، به گونه‌ای که وضعیت آسیب‌پذیری و خطرپذیری کشور چنان مانعی در برابر توسعه و تحول کشور به حساب می‌آید (Anbari, 2008: 2). در ایران نیز کارهای مطالعاتی متعددی صورت گرفته است که از جمله آن‌ها می‌توان به تحقیقات گنجی، کردوانی (جوان و حیدری مکرر، 1389: 53)، جوان، شایان، نصیری و محمدی یگانه اشاره کرد.

تضعیف فعالیت‌های اقتصادی سنتی در مناطق روستایی همچون کشاورزی، معدن و جنگل طی چند دهه اخیر، جستجو و به کارگیری راهکارهای جدید جهت تقویت پایه‌های اقتصادی و تنوع به فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی را بیش از پیش ضروری نموده است (Byrd et al, 2009: 637). بنابراین، در شرایط کنونی، توجه به توسعه فعالیت‌های دیگر اقتصادی جوامع روستایی، مانند: (1) صنعتی‌سازی نواحی روستایی، (2) صنایع تکمیلی و توسعه کشاورزی و (3) گسترش گردشگری روستایی ضروری است (شریف زاده و همکاران، 1381، 57). به طوری که، صنعتی‌سازی روستایی، راهبردی است که ابزارهای مناسب برای متنوع‌سازی اقتصاد روستایی را فراهم می‌آورد و از این رو، رویکردی اقتصادی به شمار می‌رود که با ایجاد اشتغال و افزایش و توزیع متعادل‌تر درآمدها، سطح زندگی روستاییان را بهبود بخشیده و زمینه دستیابی به توسعه پایدار روستایی را فراهم می‌سازد (Lee, 2007: 3). تجربیات کشورهای متعدد نشان می‌دهد هر تغییر ساختاری از طریق صنعتی شدن نه تنها نقش اقتصادی با ارزش در مناطق روستایی ایجاد می‌کند، بلکه منجر به اقتصاد خود رانشی می‌شود (Wheitz, 2006: 63). بر این اساس، صنعتی شدن می‌تواند از طریق افزایش تولیدات روستایی، بهره‌وری، ایجاد فرصت‌های شغلی، تأمین

نیازهای اساسی و ایجاد پیوند با دیگر بخش‌های اقتصادی، نقشی بسیار مهم در توسعه روستایی ایفا کند (Radpear, 2008: 55) به نقل از نصیری، (1387: 36). بنابراین، تنها توسل به فعالیت‌های کشاورزی در روستاها چاره‌ساز نبوده، ایجاد مشاغل، متنوع یا تنوع بخشی به فعالیت‌ها به عنوان یک هنجار شناخته می‌شود (Barrett, 2001, 2). گردشگری روستایی نیز، می‌تواند نقش مهمی را در متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی، در قالب صنعت گردشگری ایفا کند و همچنین، می‌تواند وسیله‌ای برای تحریک رشد اقتصادی ملی (از طریق غلبه بر انگاره‌های توسعه نیافتگی و بهبود استاندارد زندگی مردم محلی) به شمار رود. به علاوه این صنعت می‌تواند نقش عمده‌ای را در توانمندسازی مردم محلی، توسعه منابع انسانی، تنوع بخشی، رشد اقتصادی و همچنین خلق فرصت‌های شغلی جدید، در ارتباط تنگاتنگ با سایر بخش‌های اقتصادی و اجتماعی داشته باشد. آنچه مسلم است، صنعت گردشگری به عنوان یک کارکرد اقتصادی مکمل، در کنار سایر فعالیت‌های تولیدی و خدماتی در سطح مناطق روستایی و محلی جریان دارد و می‌تواند به عنوان ابزار توسعه‌گر اقتصادی در جوامع محلی ایفای نقش کند (شریف‌زاده و همکاران، 1381: 57). در نهایت، توسعه بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه، از نظر تأمین نیازهای غذایی مردم (Uniamikogbo, 2007:11)، تأمین مواد اولیه و نیروی کار صنایع (Chowdhury, 2010: 76)، اشتغال افراد و ایجاد درآمد (Anthony, 2010: 2) اهمیت زیادی دارد. در این میان، بخش کشاورزی به عنوان یکی از زیر بخش‌های اساسی اقتصاد در فرایند توسعه خود نیازمند تخصیص بهینه منابع، امکانات و خدمات در جهت دستیابی به اهداف برنامه‌های توسعه است (عبدالله زاده و همکاران، 1390: 47). علاوه بر این، به اعتقاد بیشتر صاحب‌نظران، کشاورزی در سطوح مختلف دارای نقش‌های مهم و اساسی است، از جمله، داشتن سهم عمده در رسیدن به اهداف توسعه هزاره‌ی سوم (توسعه‌ی پایدار و کاهش فقر)، درآمد زایی فقرای روستایی کشورهای در حال توسعه (Whelan, 2003:3)، ایجاد امنیت غذایی، کاهش مخارج غذایی در بودجه‌ی خانوار، تغییر ساختار اقتصاد مصرفی به ساختار اقتصاد تولیدی (قدیری‌معصوم، 1382: 117)، تثبیت قیمت محصولات کشاورزی، استفاده مناسب از زیر ساخت‌های جغرافیایی در نواحی روستایی، وابستگی عمیق با منابع طبیعی و اثر گذاری بر پایداری محیطی، کاربرد بودن بخش کشاورزی و زمینه‌ساز فعالیت‌های غیر کشاورزی در روستا و ناحیه است (Dallhamer, 2007: 43). بنابراین، مطالعات مختلفی در این زمینه در داخل و خارج کشور انجام شده است. ولی در سطح بین‌المللی عمدتاً توسط بخش توسعه روستایی بانک جهانی و از سال 1995 به بعد در کشورهای جهان سوم، انجام گرفته است. که به طور اجمال در جدول 1 آورده شده است.

جدول شماره (1): مطالعات انجام شده در زمینه موضوع مورد تحقیق

پژوهشگر و سال	عنوان تحقیق	نتایج پژوهش
جوان و حیدری مکرر (1389)	نقش چاهکها در متنوع سازی اقتصاد روستایی مطالعه موردی زهک در سیستان و بلوچستان	در مناطقی که به آب تابستانی چاهکها دسترسی دارند، تنوع محصولات کشاورزی در سطح خیلی بالا و در روستاهای که دسترسی ندارند فقط به کشت گندم و جو اکتفا کرده‌اند
بازرگان (1389)	تنوع بخشی به اقتصاد روستاها به منظور تحقق توسعه پایدار مطالعه موردی: دهستان معجزات	که بین تنوع اقتصادی روستایی و کاهش بیکاری و افزایش درآمد روستاییان رابطه معناداری وجود دارد
جوان و همکاران (1390)	نقش متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی شهرستا سمیرم	عدم تنوع در فعالیت‌های اقتصادی در منطقه مورد مطالعه شرایط نامساعدی را برای خانوارهای دارای چنین ویژگی سبب شده است
Sylvie et al (2010)	Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a township in northern China	خانوارهای روستایی فعالیت‌های اقتصادی خود را برای بهره برداری هرچه بهتر از فرصت‌های ایجاد شده جدید در بخش غیر کشاورزی تنظیم می کنند و این امر تأثیر مهمی در توزیع درآمد و رفاه خانوارهای روستایی دارد
Paul et al (2009)	A Cross-Country Comparison of Rural Income Generating Activities.	ضمن بررسی روی طیف وسیعی از فعالیت‌های درآمد-زای روستایی در کشورهای مختلف، اعلام می‌دارد که: گسترش منابع درآمد روستایی آثار مثبتی همچون خروج از فقر، کنترل بازار و .. دارد.
Lire Ersado (The World Bank) (2006)	Income Diversification in Zimbabwe: Welfare Implications from Urban and Rural Areas	خانواده‌هایی که دارای منابع درآمد متنوع تری هستند، ضمن برخورداری از پایگاه اقتصادی و اجتماعی بهتر، نسبت به شوک‌های اقلیمی و بحران‌های اقتصادی، آسیب پذیری کمتری دارند.
Barrett et al (2001)	Nonfarm income diversification and household livelihood strategies in rural Africa: concepts, dynamics, and policy implications	ضمن شرح آثار ناشی از متنوع سازی اقتصاد روستا، اعلام می‌دارد که علت تغییر و دگرگونی مناطق روستایی آفریقا، متنوع سازی اشتغال و درآمد است.

3) روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی می‌باشد. روش مورد استفاده توصیفی - تحلیلی است. به منظور جمع آوری اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی، در محدوده مورد مطالعه استفاده شده است. قلمرو مکانی این تحقیق دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب است. این دهستان دارای 8 روستا می‌باشد که همه روستاها در سواحل حاشیه جنوبی دریاچه اورمیه و در منطقه کاملاً جلگه‌ای واقع شده‌اند و به علت کم بودن روستاها نمونه‌گیری انجام نشد و تمام روستاها جزء جامعه آماری محسوب گردیدند. بنابر سرشماری مرکز آمار ایران، جمعیت این دهستان در سال 1390 برابر 10289 نفر و همچنین دارای 2800 خانوار بوده است (معاونت برنامه‌ریزی استانداری آذربایجان غربی، 1390: 15) که تعداد 264 نفر از طریق فرمول اصلاح شده کوکران برای انجام تحقیق انتخاب گردید. انتخاب خانوارها در سطح هر روستا، به صورت تصادفی ساده انجام گرفت تا اصل فرصت برابر به منظور انتخاب خانوارها رعایت شده باشد. بر این اساس و به منظور دستیابی به نتایج مطلوب، پرسشنامه‌ای جهت بررسی

شاخص‌های توسعه پایدار روستایی در محدوده مورد مطالعه در 3 بعد و 29 شاخص که قسمتی از آن‌ها از طریق مطالعات میدانی و قسمتی دیگر از طریق سالنامه‌های آماری به دست آمده است، تدوین شد (جدول 2). جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از مدل ویکور، تحلیل خوشه‌ای و همبستگی استفاده شده است.

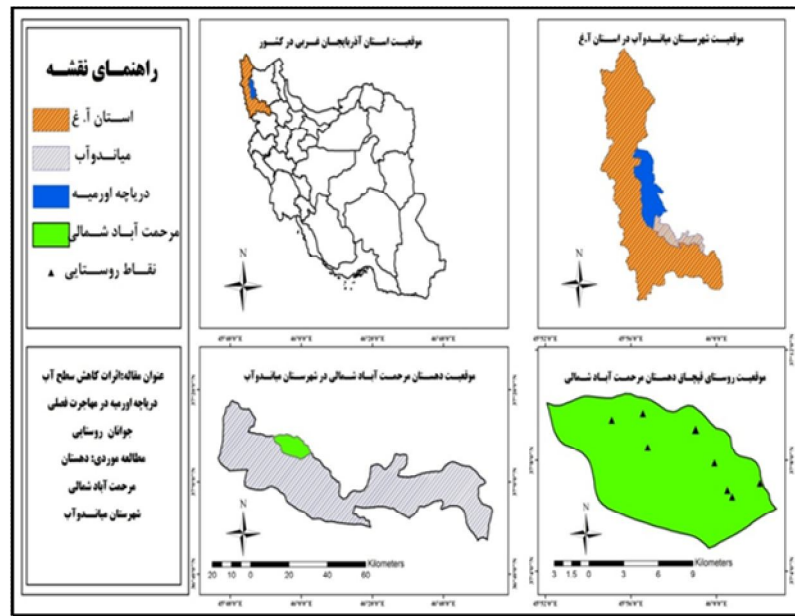
جدول شماره (2): شاخص‌های تحقیق

ابعاد	شاخص‌های پایداری	مبنای عمل شاخص
زیست محیطی و کالبدی	میزان شور شدن اراضی	مطالعات میدانی
	تنوع محصولا زراعی و باغی	مطالعات میدانی
	فاصله تا مرکز بخش	سال نامه آماری
	تخریب باغات و مراتع	مطالعات میدانی
	جمع آوری و دفع آب‌های سطحی	مطالعات میدانی
	کیفیت شبکه معابر	مطالعات میدانی
	کیفیت مسیرهای عابر پیاده	مطالعات میدانی
	سهولت دسترسی به معابر	مطالعات میدانی
	گسترش امکانات در روستا	مطالعات میدانی
	رضایت از کیفیت آب شرب	مطالعات میدانی
اقتصادی	مساحت اراضی باغی	سرشماری کشاورزی
	نسبت زنان شاغل به مردان	سرشماری نفوس مسکن
	رضایت از کار	مطالعات میدانی
	درصد اشتغال	سرشماری نفوس مسکن
	درصد بیکاری	سرشماری نفوس مسکن
	تمایل به سرمایه گذاری	مطالعات میدانی
	میانگین اراضی کشاورزی	سرشماری کشاورزی
	درصد جمعیت فعال	سرشماری نفوس مسکن
	رضایت از درآمد	مطالعات میدانی
	تعداد جمعیت باسواد	سرشماری نفوس مسکن
اجتماعی	درصد رشد جمعیت	سرشماری نفوس مسکن
	رضایت از زندگی در روستا	مطالعات میدانی
	رضایت از خدمات بهداشتی	مطالعات میدانی
	رضایت از خدمات آموزشی	مطالعات میدانی
	میزان مشارکت در امور اجتماعی روستا	مطالعات میدانی
	میزان اعتماد اجتماعی	مطالعات میدانی
	امید به آینده، رضایت از مسکن	مطالعات میدانی
	رضایت از عملکرد نهادها	مطالعات میدانی

منبع: ولایی، 1392؛ فراهانی، 1385؛ قدیری معصوم و همکاران، 1389.

دهستان مرحمت آباد شمالی در جنوب دریاچه اورمیه و در شمال غربی شهرستان میاندوآب و در طول جغرافیایی 45 درجه و 52 دقیقه شرقی و در عرض 37 درجه و 6 دقیقه شمالی از خط استوا و

واقع شده است (شکل 1). این دهستان دارای 8 روستا به نام‌های قیچاق، شعبانلو، ابراهیم حساری، منصورآباد، آغداش، خزینه قدیم، خزینه جدید و اوزون اوبه می‌باشد (مرکزآمار ایران، 1390).

شکل شماره (1): نقشه موقعیت سیاسی دهستان مرحمت آباد شمالی

4) یافته‌های تحقیق

نتایج حاصل از توصیف ویژگی‌های افراد پاسخ دهنده نشان می‌دهد (جدول 3) از 264 نفر سرپرست خانوار پاسخ دهنده 182 نفر (68.9 درصد) مرد و 82 نفر (31.1 درصد) زن بوده‌اند. متوسط بعد خانوار این افراد برابر 4.1 نفر می‌باشد. از حیث سنی عمده‌ی افراد مورد مطالعه در سنی 30-40 سال بوده است. از نظر وضعیت سواد، 16.7 درصد روستاییان پاسخ دهنده بی‌سواد، 44.7 درصد هم دارای سواد دوره ابتدایی، 23.5 درصد سواد دوره راهنمایی، 7.2 درصد سواد دوره دبیرستان، 3.4 درصد آنان دارای مدرک دیپلم و 3.8 درصد دیگر سواد دیپلم و بالاتر تحصیلات داشته‌اند. از نظر اشتغال، 57.2 درصد سرپرست خانوارها به زراعت و باغداری، 23.1 درصد به دامداری، 3.5 درصد در بخش صنعت، 5.7 درصد در بخش خدمات و 10.5 درصد هم در مشاغل کارگری شاغل بوده‌اند. جهت ارزیابی و سنجش میزان پایداری هر یک از روستاهای دهستان مرحمت آباد شمالی از مدل ویکور به شرح مراحل زیر استفاده شده است:

در مرحله اول پس از جمع‌آوری داده‌ها و ترکیب آن‌ها، ماتریس داده‌های خام هر یک از شاخص‌های در محدوده مورد مطالعه تعریف شد. ماتریس تصمیم‌گیری که متشکل از گزینه‌ها (سطرها) و شاخص‌ها (ستون‌ها) است. گزینه‌های ما روستاهای قیچاق، شعبانلو، آغداش، خزینه انبار جدید، اوزون اوبه، منصورآباد، ابراهیم حساری و خزینه انبار قدیم می‌باشد و شاخص‌های ما 29 تا شاخص‌ها هستند که به آن‌ها اشاره شد و کدگذاری گردیدند. در مرحله دوم پس از تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری به نرمال سازی

ماتریس داده پرداخته شد و در مرحله سوم پس از نرمال سازی ماتریس تصمیم گیری، وزن دهی شاخص-ها (w) صورت گرفته است. در این تحقیق از روش دلفی و با استفاده از نظر کارشناسان و اساتید دانشگاهی استفاده شده است. وزن های به دست آمده برای هر یک از شاخص ها در جدول شماره 3 آمده است:

جدول شماره (3): وزن محاسبه شده شاخص ها از روش آنالیز شانون

وزن	شاخص ها	وزن	شاخص ها	وزن	شاخص ها
0.033	امید به آینده	0.033	رضایت از کار	0.035	میزان شور شدن اراضی زراعی
0.034	رضایت از وضعیت مسکن	0.033	درصد اشتغال	0.035	تنوع محصولات زراعی و باغی
0.033	میزان اعتماد اجتماعی	0.033	درصد بیکاری	0.041	فاصله تا مرکز بخش (متر)
0.033	رضایت از عملکرد نهادها	0.033	تمایل به سرمایه گذاری در روستایی محل سکونت	0.035	تخریب باغات و مراعات
0.033	میزان مشارکت در امور روستا	0.036	میانگین اراضی کشاورزی	0.034	جمع آوری و دفع آب های سطحی
0.034	رضایت از خدمات آموزشی	0.033	درصد جمعیت فعال	0.034	کیفیت شبکه معابر
0.036	نسبت زنان شاغل به مردان شاغل	0.033	رضایت از درآمد	0.035	کیفیت مسیرهای عابر پیاده
0.035	رضایت از خدمات بهداشتی	0.033	درصد جمعیت باسواد	0.034	سهولت دسترسی به معابر
0.038	میانگین اراضی باغی	0.039	درصد رشد جمعیت	0.034	گسترش امکانات در روستا
-	-	0.033	رضایت از زندگی در روستا	0.033	رضایت از کیفیت آب شرب

منبع: یافته های تحقیق، 1392.

در مرحله چهارم پس از وزن دهی به شاخص ها، ماتریس نرمال شده در وزن به دست آمده شاخص-های موثر در سطح بندی توسعه یافتگی روستاهای دهستان مورد مطالعه ضرب شده و ماتریس نرمال وزنی به دست آمد. سپس در مرحله پنجم بالاترین ارزش $fi+$ و پایین ترین ارزش $fi-$ توابع معیار از ماتریس تصمیم گیری استخراج شده است. در مرحله ششم بعد از تعیین بالاترین و کمترین ارزش توابع معیار، باید ارزش S_j (شاخص مطلوبیت) و R_j (شاخص نارضایتی) محاسبه شود. بدین منظور ابتدا وزن-های به دست آمده در ماتریس تصمیم گیری ضرب شده، سپس طبق فرمول زیر S_j و R_j به دست آمده است. در نهایت در مرحله هفتم شاخص ویکور که همان امتیاز نهایی هر گزینه است محاسبه شده، کمتر بودن مقدار آن به منزله مطلوبیت بالای گزینه است که با استفاده از رابطه زیر به دست آمده است (جدول 4). رتبه بندی براساس ارزش Q صورت گرفته است به طوری که کمترین ارزش بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده است.

$$Q_j = v \cdot \frac{S_j - S^-}{S^* - S^-} + (1 - v) \cdot \frac{R_j - R^-}{R^* - R^-}$$

جدول شماره (4): محاسبه مقدار Q و رتبه بندی نهایی روستاهای مورد مطالعه از لحاظ پایداری

ردیف	قیچاق	شعبانلو	آغداش	خزینه جدید	اوزون اوبه	منصورآباد	ابراهیم حصاری	خزینه قدیم
مقدار Q	0.020	0.500	0.321	0.558	0.829	0.476	0.298	0.617
رتبه بندی	1	5	3	6	8	4	2	7

منبع: یافته‌های تحقیق، 1392.

در ادامه تحقیق جهت بررسی رابطه بین تنوع بخشی به اقتصاد روستاها و میزان پایداری آنها پرداخته شد. با توجه به این که طی سال‌های اخیر بازدهی محصولات کشاورزی در سطح دهستان کاهش یافته، روستاییان اقدام به تنوع بخشی به اقتصاد روستایی از طریق ایجاد مشاغل مختلف نموده‌اند. در همین راستا، ابتدا تعداد مشاغل موجود در هر یک از روستاهای مورد مطالعه با استفاده از مطالعات میدانی (مشاهده، مصاحبه) و آمار نامه‌ها به دست آمد که روستای قیچاق با 30 نوع مشاغل مختلف رتبه اول و روستاهای اوزون اوبه و خزینه انبار قدیم با 11 نوع مشاغل مختلف رتبه آخر را دارا می‌باشند (جدول 5).

جدول شماره (5): مشاغل موجود در سطح روستاهای دهستان

روستا	مشاغل موجود	جمع
قیچاق	تعمیرگاه ماشین آلات کشاورزی، سوپر مارکت، کافی نت، عکاسی و فیلمبرداری، شیشه بری، آلومینیم کاری، تعمیرگاه دوچرخه، فروشگاه لوازم خانگی و پوشاک، علافی (محل خرید فروش گندم و...)، نانوائی، نان روغنی، پمپ بنزین روستایی، کشاورز، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، بنگاه ماشین، بلوک زنی، MDF سازی، گاوداری، پست بانک، اداره مخابرات، گچ کاری و کاشی کاری، آرایشگری، فروشگاه ابزار آلات ساختمانی، باغداری، خیاطی، قهوه خانه، قالی بافی	30
شعبانلو	سوپر مارکت، تعمیرگاه دوچرخه، علافی (محل خرید فروش گندم و...)، نانوائی، کشاورز، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، بلوک زنی، گاوداری، پست بانک، اداره مخابرات، گچ کاری و کاشی کاری، آرایشگری، فروشگاه ابزار آلات ساختمانی، باغداری، قهوه خانه، قالی بافی، جوشکاری، قالی بافی	20
آغداش	سوپر مارکت، نانوائی، کشاورز، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، اداره مخابرات، گچ کاری و کاشی کاری، آرایشگری، باغداری، جوشکاری، قالی بافی	12
خزینه جدید	سوپر مارکت، کافی نت، تعمیرگاه دوچرخه، کشاورز، علافی (محل خرید فروش گندم و...)، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، نانوائی، نان روغنی، بلوک زنی، گاوداری، اداره مخابرات، گچ کاری و کاشی کاری، آرایشگری، باغداری، جوشکاری، قهوه خانه، قالی بافی، خیاطی	20
اوزون اوبه	سوپر مارکت، کشاورز، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، نانوائی، اداره مخابرات، گچ کاری و کاشی کاری، قالی بافی، باغداری، آرایشگری	11
منصورآباد	سوپر مارکت، کشاورز، تعمیرگاه دوچرخه، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، نانوائی، اداره مخابرات، گچ کاری و کاشی کاری، آرایشگری، باغداری، قالی بافی	12
ابراهیم حصاری	سوپر مارکت، کشاورز، تعمیرگاه دوچرخه، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، نانوائی، گاوداری، اداره مخابرات، گچ کار و کاشی کار، آرایشگری، باغداری، قالی بافی	13
خزینه قدیم	سوپر مارکت، کشاورز، دامدار، کارگر ساختمانی، مشاغل دولتی، اداره مخابرات، گچ کاری و کاشی کاری، آرایشگری، باغداری، قالیباپی	10

منبع: یافته‌های تحقیق، 1392.

سپس با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای k ، روستاهای دهستان مرحمت آباد شمالی از نظر تعداد مشاغل (مشاغلی که خانوارهای روستایی از آن کسب درآمد می‌کنند) موجود در هریک از روستاهای دهستان به سه گروه تقسیم شدند. بر همین اساس یافته‌های به دست آمده از تحلیل خوشه‌ای نشان می‌دهد، از نظر تعداد مشاغل موجود، یک روستا در سطح عالی، 2 روستا در سطح متوسط و 5 روستا هم در سطح ضعیف قرار گرفته‌اند (6).

جدول شماره (6): سطح‌بندی تعداد مشاغل در دهستان مرحمت آباد شمالی

نام روستاها خوشه بندی شده	سطح مشاغل	دسته بندی خوشه‌ای مشاغل
آغداش، منصورآباد، ابراهیم حساری، اوزون اوبه و خزینه قدیم	ضعیف	11-18
شعبانلو - خزینه جدید	متوسط	19-24
قپچاق	عالی	25-30
8	جمع	

منبع: یافته‌های تحقیق، 1392.

در ارتباط با میزان پایداری هر یک از روستاهای مورد مطالعه که ابتدا با استفاده از تکنیک ویکور سطح‌بندی شد و سپس هرکدام از روستاها از نظر پایداری رتبه‌بندی شد و در مرحله بعدی با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای به 3 سطح (بالا، متوسط و ضعیف) تقسیم شدند. نتایج روش تحلیل خوشه‌ای k نشان می‌دهد، 1 روستا از نظر پایداری دارای میزان پایداری بالا، 5 روستا در وضعیت متوسط و 2 روستا هم در وضعیت پائین قرار دارند (جدول 7).

جدول شماره (7): سطح بندی میزان پایداری روستاهای دهستان مورد مطالعه

نام روستاها	میزان پایداری	خوشه بندی پایداری
اوزون اوبه و خزینه انبار قدیم	ضعیف	0.829 - 0.559
شعبانلو، آغداش، خزینه جدید، ابراهیم حساری و منصورآباد.	متوسط	0.559 - 0.289
قپچاق	بالا	0.289 - 0.020
8	جمع	

منبع: یافته‌های تحقیق، 1392.

در ادامه تحقیق نیز جهت بررسی رابطه بین تنوع اقتصادی روستاها و میزان پایداری آن‌ها که با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای k به 3 سطح تقسیم شده‌اند، از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شد. برای معنادار بودن رابطه بین متغیرها از طریق ضریب همبستگی اسپیرمن، اگر سطح معناداری آزمون (sig) کمتر از 5 درصد باشد، با 95 درصد اطمینان می‌توان رابطه دو متغیر را ثابت نمود. بنابراین یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، بین تنوع اقتصادی و میزان پایداری آن‌ها در سطح 0.05 درصد آلفا رابطه

معناداری وجود دارد. با افزایش تنوع اقتصادی در سطح روستاهای مورد مطالعه میزان پایداری هر یک از روستاهای مورد مطالعه نیز افزایش می یابد و بالعکس (جدول 8).

جدول شماره (8): سنجش میزان همبستگی میان تنوع اقتصادی و میزان پایداری روستاهای مورد مطالعه

متغیر	همبستگی اسپیرمن	تنوع اقتصادی	پایداری
تنوع اقتصادی	ارزش همبستگی	1	$0.737(^*)$
	سطح معناداری	0	0.037
پایداری	ارزش همبستگی	$0.737(^*)$	1
	سطح معناداری	0.037	0

منبع: یافته‌های تحقیق، 1392. (*) معناداری همبستگی در سطح 0/05

یافته‌های کمی تحقیق حاضر موید این نکته می‌باشد که تنوع سازی اقتصاد نواحی روستایی یکی از ضرورت‌ها و بیش نیازهای لازم جهت دست یابی به توسعه پایدار در نواحی روستایی می‌باشد. از آنجایی که در سال 1390، 51 درصد فعالیت‌های اقتصادی خانوارهای روستایی در بخش کشاورزی انجام می‌شده و بخش کشاورزی تحت تأثیر تحولات اقلیمی قرار گرفته، از طرفی مشکل کم آبی و خطر کاهش فعالیت اقتصادی این بخش را تهدید می‌کند، بنابراین ضرورت ایجاد زمینه‌ها و ظرفیت‌های لازم جهت تنوع فعالیت‌های اقتصادی برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی در نواحی روستایی کشورمان ضروری می‌باشد.

(5) نتیجه‌گیری

بررسی ساختار اقتصادی نواحی روستای محدوده مورد مطالعه، گویای این مطلب است که کشاورزی محور تأمین معشیت به شمار آمده و مهم‌ترین رکن اقتصادی روستاهای مورد مطالعه را شامل می‌شود. هر چند چنین ساختاری در گذشته با توجه به اقتصاد بسته و ویژگی‌های روستا و روستائیان قابلیت دوام داشت، ولی با گسترش بازار و تأثیر انکارناپذیر آن بر فضاهای روستایی و ناپایداری‌های موجود در ابعاد مختلف طبیعی، اقتصادی و اجتماعی، تضمین پایداری سکونت و اشتغال در نواحی روستایی، دشوار است. این موضوع که تحت تأثیر ساختار اقتصادی غیر متنوع شکل گرفته، نه تنها ساختارهای اقتصادی بلکه ساختارهای اجتماعی و زیست محیطی را نیز تحت تأثیر قرار داده و در نهایت باعث کاهش فرصت‌های شغلی و تقلیل ثبات و ایجاد ناپایداری روستایی شده است. بنابراین، اغلب نظریه پردازان توسعه، در راستای کاهش اثرات منفی چنین ساختاری، در چارچوب الگوی توسعه پایدار روستایی، " رویکرد متنوع سازی " را پیشنهاد نموده‌اند.

محدوده مورد مطالعه طی دهه‌های اخیر با زوال بخش کشاورزی که مهم‌ترین رکن اقتصادی و بزرگ‌ترین منبع درآمد خانوارهای روستای مورد مطالعه را شامل می‌شود، روبه‌رو بوده است. دلیل این امر

کاهش سطح آب دریاچه اورمیه به دلایل مختلف بوده است. به طوری که منجر به تغییر در شاخص‌های پایداری (اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و کالبدی) نظیر کاهش سطح زیرکشت محصولات کشاورزی، کاهش درآمد روستاییان، کاهش اشتغال مولد، پایین آمدن میزان تنوع محصولات زراعی و باغی، افزایش تخریب باغات و مراتع، کاهش میانگین اراضی باغی و زراعی، کاهش رضایت از زندگی در روستا، پایین آمدن میزان مشارکت و اعتماد بین روستاییان و عدم تمایل به سرمایه گذاری در روستایی محل سکونت، شور شدن اراضی کشاورزی، از بین رفتن مراتع، کاهش سطح آبهای زیر زمینی و غیره گردیده است. به همین منظور و جهت مقابله با این بحران محیطی و افزایش درآمد روستاییان و همچنین پایداری جمعیت، خانوارهای روستایی در محدوده مورد مطالعه اقدام به متنوع سازی فعالیت‌های اقتصادی از طریق احداث کارگاه‌های کوچک MDF سازی، قالببافی، آلومینیوم‌سازی، شیشه‌بری، بلوک‌زنی، احداث مکان‌های برای تعمیرگاه ماشین آلات کشاورزی، دوچرخه و موتور، فروشگاه‌های لوازم خانگی، جهازیه فروشی و پوشاک، پمپ بنزین روستایی، بنگاه ماشین، نان روغنی، جوشکاری، فروشگاه ابزار آلات ساختمانی، خیاطی و غیره نموده‌اند. این مشاغل توانسته است، موجب بهبود نسبی وضعیت خانوارهای روستایی و همین طور پایداری نسبی بعضی از روستاها در مقابله با بحران موجود در منطقه گردد. برای مثال روستای قپچاق با ضریب پایداری 0.020 و با 30 نوع مشاغل مختلف روستایی رتبه اول از لحاظ پایداری و تنوع اقتصادی به دست آورد. تنوع بخشی به اقتصاد این روستا موجب بهبود فرصت‌های شغلی غیر کشاورزی شده و همین طور تأثیر مهمی در رفاه خانوارهای روستایی داشته است. همچنین روستای اوزون اوبه با ضریب پایداری 0.829 و با 11 نوع مشاغل مختلف، رتبه هشتم و آخر از لحاظ پایداری و تنوع بخشی را به اختصاص داد.

بدین ترتیب نتایج به دست آمده نشانگر وضعیت نامطلوب حاکم بر ساختار اقتصادی نواحی روستایی محدوده مورد مطالعه است، این موضوع به ویژه در روستاهایی که فاقد تنوع فعالیت‌های اقتصادی هستند، بیشتر است. به گونه‌ای که با کاهش میزان تنوع فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی، ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی در محدوده مورد مطالعه افزایش می‌یابد. بدین ترتیب می‌توان استناد کرد، که اولاً تنوع فعالیت‌های اقتصادی با پایداری سکونتگاه‌های روستایی دهستان مرحمت آباد شمالی ارتباط مستقیم دارد، ثانیاً تنوع فعالیت‌های اقتصادی مورد نظر، عمدتاً شامل فعالیت‌های اقتصادی بخش غیر کشاورزی می‌شود و سکونتگاه‌های که تنوع بیشتری در فعالیت‌های اقتصادی بخش غیر کشاورزی دارند، دارای میزان پایداری بالایی می‌باشند. بنابراین، توسعه بخش‌های غیرکشاورزی و تنوع بخشی به فعالیت‌ها در روستاهای محدوده مورد مطالعه راه حل اساسی توسعه روستایی و تحقق توسعه پایدار روستایی است.

6 منابع

- افتخاری، عبدالرضا رکن الدین، (1384)، *تئوری ها و نظریه های برنامه ریزی روستایی*، گروه جغرافیا و سنجش از دور، دانشگاه تربیت مدرس.
- بازرگان، عباس، (1389)، *تنوع بخشی اقتصاد روستاها به منظور تحقق توسعه پایدار*، مطالعه موردی: دهستان معجزات شهرستان زنجان، پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی روستایی، دانشگاه زنجان.
- جوان، جعفر و حمید حیدری مکرر، (1389)، *نقش چاهک‌ها در متنوع سازی اقتصاد روستایی مطالعه موردی: شهرستان زهک در سیستان و بلوچستان*، پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره 76، صص 49-66.
- جوان، جعفر و همکاران، (1390)، *نقش متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: شهرستان سمیرم*، فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال نهم، شماره 29.
- سعیدی، عباس، (1377)، *توسعه پایدار و ناپایداری توسعه روستایی*، فصلنامه بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، سال 2، شماره 34.
- شریف زاده، احمد و مراد نژاد، حمید، (1381)، *گردشگری روستایی و توسعه پایدار روستایی*، مجله جهاد، شماره 22، صص 52-62.
- شکوری، علی، (1384)، *سیاستهای توسعه کشاورزی در ایران*، انتشارات سمت، تهران، 14.
- طالب، مهدی، (1382)، *مدیریت روستایی در ایران*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- عبدالله زاده، غلامحسین و همکاران، (1390)، *بررسی عوامل مؤثر بر عدم تعادل های فضایی توسعه کشاورزی در استان فارس*، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال نوزدهم، شماره 74.
- علویزاده، امیر محمد و مهدی کرمانی، (1389)، *متنوع سازی فعالیت های اقتصادی رویکردی در توسعه پایدار روستایی*، دبیر خانه همایش مجمع تشخیص مصلحت نظام. کشاورزی در افق 1404.
- فراهانی، حسین، (1385)، *ارزیابی پایداری در نواحی روستایی*، مطالعه موردی: شهرستان تفرش، رساله دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه تهران دانشکده جغرافیا.
- قاسمی، مریم و همکاران، (1390)، *پایدار سازی جمعیتی سکونتگاه های روستایی شهرستان مشهد با تأکید بر رویکرد متنوع سازی فعالیت های اقتصادی*، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره شانزدهم.
- قدیری معصوم، مجتبی، (1389)، *پایداری اقتصادی و رابطه آن با ویژگی های مکانی - فضایی: مطالعه موردی روستاهای دهستان کوهین*، کبودر اهنک، فصلنامه روستا و توسعه، سال 13، شماره 2، صفحات 29-1.
- قدیری، معصوم، مجتبی و نجفی کانی، علی اکبر، (1382)، *برنامه های توسعه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تأثیر آن ها بر نواحی روستایی*، پژوهش های جغرافیایی، شماره 44.
- معاونت برنامه ریزی استانداری استان آذربایجان غربی، (1390).
- ولائی، محمد، (1392)، *تنوع بخشی به اقتصاد روستاها به منظور تحقق توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد شمالی شهرستان میاندوآب*، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان.
- نصیری، اسماعیل، (1387)، *صنایع روستایی، عاملی تأثیر گذار بر فرآیند توسعه اقتصادی و اجتماعی: نمونه تجربی روستاهای شهر بومهن*، فصلنامه روستا و توسعه، سال 11، شماره یک، صص 35-58.
- Aileen, S. (2006), *Migration: Pre-requisite for rural economic regeneration?* Journal of Rural Studies.
- Anbari, M, (2008), *Sociology of Disaster*, University of Tehran Press, Tehran.

- Barrett, C.B et al, (2001), **Nonfarm income diversification and household livelihood strategies in rural Africa: concepts, dynamics, and policy implications.** Food Policy, 315.
- Byrd, E, et al. (2009), **Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina.** Journal of tourism Management, 30: 639- 703.
- Chowdhury, A. (2010), **Performance Evaluation of Agricultural Banks in Bangladesh,** International Journal of Business and Management, Vol. 6, No. 4; pp 75-90.
- Christoun, L. (۲۰۰۵), **Agricultural Organizations Debt Adjustment: The Role of the State, the Agricultural Organizations and of the Agricultural bank of Greece,** Sineteristiki Poria, ۲۰۰۵.
- Clare ,O. F. (۲۰۰۱), **Informaion Flows in Rural and Urban Communcation: Access Processes and People,** International and Rural Development Department (IRDD), University of Reading .uk.
- Dallhamer, E. (2007), **Types of interaction between Environment rural economy , Society and Agriculture in European regions (TERESA),** www.sciencedirect.com
- Dmurger, S, et al., (2010), **Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a township in northern China,** China Economic Review 21 ,S32–S44.
- Dokastro, (1979), **Hungery Geopolitic (Hungry Humman),** Translated by Jazani M., Amir Kabir Publication, Tehran.
- Fanni, Z., (2009), **Introduction on: Development, Globalization and Sustainability,** National Geographical Organization Publication, Tehran.
- Hadizadeh, B. M., (2007), **Crisis Management (Reducing Damage Vulnerability Against Natural Disasters),** With the Cooperation of Mashhad Municipality.
- Jaylson J. et al, (2006), **Agent-based model to rural– urban migration analysis.** www.elsevier.com/locate/physa.
- Lee, S. (2007), **Diversification of the Rural Economy:A Case Study on Rural Industrialization in the Republic of Korea.** Pyongyang: INSES.
- LIU, Z. (2008). **Human capital externalities and rural–urban migration: Evidence from rural China.** China Economic Review. Livelihood Strategies in Rural Africa: Concepts, Dynamics and Policy Implications, Food Policy, Vol. 26, No. 4, PP. 315.
- Mayser Ch., (2003), **the Status of Ecological Diversity in Sustainable Development,** Translated by Koocheki. A. R., Mahdavidamghani, A., Ferdowsi University of Mashhad.
- Minli, Y & Bai, R, (1999), **Regional Comparison of the Development of Agricultural Mechanization in China,** Proceeding of International Conference Agricultural Engineering, Beijing, China, December, PP. 3-8.
- Peter, D. et al. (2004). **Rural–urban migration and agricultural productivity: the case of Senegal.**
- Rizov, M., (2005), **Rural Development under the European CAP: The Role of Diversity,** the Social Science Journal, Vol. 42, PP. 621-628.
- Smitha, D. et al, (2001), **Livelihood diversification in Uganda: patterns and determinants of change across two rural districts,** Food Policy 26, 421–435.
- Stads G J, et al. (2008), **Agricultural research in Iran policy,** investments and institutional profile: International food policy research institute agricultural extension, education & research organization, ASTI Country.

- Uniamikogbo, S. O. (2007), **Industrial Performance and the Nigerian Economy**. 11th Inaugural Lecture Series, Ambrose Alli University Ekpoma. Nigeria, Abuja.
- Wheitz, R. 2006, **Regional Planning for Developing Countries**. London: Blackwell.
- Whelan, S. (2003), *promoting sustainable Rural Development through Agriculture* Canada making Difference in the world Canadian international Development Agency.
- Zhu, Z. et al. (1996), **Desertification and Rehabilitation in China**, Translated by Abbasi, M., Islamic Republic of Iran Ministry of Jihad -e- Sazandegy. Research Institute Offorts and R.